

Микола Неврлий

МАЛАНЮК І БАГРЯНИЙ: ДВІ КОНЦЕПЦІЇ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Здається, першим звернув увагу на співмірність цих величин і їхню участь у національно-визвольному русі України відомий політолог, публіцист і філософ М.Шлемкевич. З нагоди 60-ліття Є.Маланюка в 1957 р., коли саме І.Багрянний своїми памфлетами й романом “Тигролови” “пробивався” у вільний світ, він у своєму органі “Листи до приятелів” привітав обох письменників. “Є.Маланюк і І.Багрянний — це верхи серед талантів українського вільного світу [...] річчю генія є внести в епоху те, чого їй бракує”. В короткій ювілейній статейці, що за жанром більш скидається на адрес, не міг, звичайно, автор торкнутись усіх аспектів їхньої діяльності. Зазначивши заслуги згаданих письменників, він жадав від них — обох уже в zenіті слави — “чогось більшого”, тобто “вийти поза і понад межі свого часу, поза сказане вже і відчуте”¹.

Маланюк (1897–1968) і Багрянний (1907–1963), сини поневоленої України, обидва були письменниками (перший на десять років старший від другого). Після першої світової війни Маланюк став речником української еміграції, яка вперто дошукувалась причин поразки УНР, переоцінювала гірке минуле й загартовувала зброю до дальшої боротьби за волю батьківщини. Багрянний, свідок більшовицько-російського придушення УНР і активний учасник відродження 20-х рр., став речником масової української еміграції з Радянського Союзу під час і після другої світової війни. Важливим для формування світогляду Маланюка було те, що він як офіцер армії УНР сам брав участь у збройній боротьбі за волю України, болісно переживав її поразку. Свідомість Багрянного формувалася за інших обставин. “Коли останні арієргарди Української армії, — пише його близький приятель Ю.Дивнич, — відходили за Збруч, покоління Багрянного було у віці 12–15 літ. Зокрема і 12-літній Іван Багрянний, син охтирського муляра Павла Лозов’яги, на власні очі бачив заграви українсько-російської війни, терор московських більшовиків. Бачив, як північні наїзтники вбили його дядька, вояка української армії під командою Симона Петлюри, і тут же поруч повалили на смерть його коханого діда-пасічника”².

Банально говорити, що Маланюка й Багрянного об’єднувала любов до України. Те, що їх справді зближувало, було почуття синівського обов’язку до свого поневоленого народу; програма всього їхнього життя — боротися за його визволення. Свідченням цього є вся їхня творчість, зокрема революційна

¹ Листи до приятелів. = Letters to Friends. — Newark, N.J., 1957. — Ч. 6. Цитати подаються за авторською орфографією. — *Ред.*

² Там само. — 1959. — Кн. 9–10.

публіцистика, громадська діяльність, яка у Багряного вивершилась в організації Української Революційно-Демократичної Партії (УРДП) і лідерстві в Українській Національній Раді, яка на еміграції була парламентом, що очолював усі національно-визвольні напрямки.

Близькі Маланюк і Багрянний і своїм непересічним талантом, хоч за натурою вони відмінні. Оскільки Маланюк був *par excellence* поетом, який відразу блиснув і виявив творчу зрілість уже своїми першими збірками³, Багрянний, хоч і пробував свої сили в поезії, насамперед прозаїк. Обоє їх зближує, однак, радикальна й надихана актуальними проблемами публіцистика: у Маланюка переважала есеїстика, в Багряного — політично загострений памфлет. Публіцистика Маланюка адресована насамперед українській еміграції, деяким її лідерам, які ще були зачумлені перестарілими на той час поглядами Драгоманова чи навіть вірою в щось краще в Радянській Україні. Вона гостро спрямована проти як агресивного російського імперіалізму, так і внутрішніх українських недугів — малоросійства, національного нігілізму й пасивної розгубленості старшого покоління української еміграції після поразки УНР.

У програмовій статті “Малоросійство” (1959) Маланюк запитує: “Що ж таке малорос? Це тип національно-дефективний, скалічений психічно, духовно... На нашій Батьківщині, головним історичним родовищі цього людського типу, він набрав особливо-патологічного і зовсім не такого простого характеру, як на перший погляд здавалося б. Завдяки саме такому перебігові історичного процесу на нашій землі тип малороса ставав (принаймні, по містечках і містах) масовим, а, що найгірше, традиційним. І треба припускати, що способи, так скажу, малоросійського виробництва вже в Москві були розроблювані протягом не одного століття, а система тієї продукції не віднині має під собою солідну, сказати б, наукову базу...”

Малоросійство, — продовжує Маланюк, — хоч явище часте і кількісне, найменш дотикало основну нашу національну масу — селянство (що нас не мусить особливо тішити, бо не маса творить історію). У нас малоросійство було завжди хворобою не лише півінтелігентською, але — й передовсім — інтелігентською, отже поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації. І в цьому — *суть* проблеми”⁴.

Публіцистика Багряного — це крик SOS, вона волала на порятунок багатьох тисяч невинних і безборонних втікачів у таборах “переміщених осіб” (ДіПі) у західних зонах альянтів, звідки всіма засобами агенти НКВД вилучували всіх тих, хто під час і після другої світової війни втік з більшовицького раю. Ця публіцистика адресована до всього цивілізованого світу, конкретно до тих, хто вирішував тоді долю Європи. Гуманізм і універсалізм її був самозахистом, гартував масових різнонаціональних втікачів із колишнього СРСР, відкривав заслону комуністичного раю людям не лише на Заході, а й у всьому світі. Свідченням цього стали оперативні переклади памфлетів і романів Багряного західними мовами.

Особливо поталанило блискучому памфлетові І.Багряного “Чому я не хочу вертатись до СРСР?” (1946), що негайно став на Заході бестселером і був

³ Див. нашу працю: “Поет боротьби й вселюдських ідеалів” // Маланюк Є. Земна Мадонна. Вибр. — Пряшів; Братислава; Лондон, 1991. — С. 66–34; а також: Войчизин Ю. Ярий крик і біль тужавий. — К., 1993; Куценко А. Боян степової Еллади. — Кіровоград, 1993.

⁴ Маланюк Є. Книга спостережень. — Торонто, 1965. — Т. 2. — С. 231–232.

перекладений на англійську, німецьку, французьку, голландську, італійську й іспанську мови. Цей памфлет, як пише І.Дзюба, “був відповіддю на облудні заклики радянської пропаганди і на безсоромні дії західних урядів, які сприяли насильницькій репатріації біженців до СРСР — прямо в концтабори. Це була відповідь патріота України, який хотів використати становище емігранта — перебування у вільному світі — для боротьби за її свободу. Це був і гіркий докір західній громадськості, яка в більшій своїй частині сліпо не помічала трагедії жертв більшовизму або й, загіпнотизована сталінською пропагандою, вороже ставилась до втікачів з СРСР, як до нібито фашистських “колабораціоністів”⁵.

У творчості Багряного й Маланюка вражає їх глобальне мислення, ерудиція, намагання і вміння сказати найважливіше в даному часі й ситуації. Все це було в обидвох письменників підпорядковане єдиній програмі — служити знедоленій Батьківщині, жагучому бажанню допомогти їй визволитися з неволі і стати нарешті рівноправною у колі вільних народів світу, здобути державність. Найбільше споріднює публіцистику обох письменників її войовничість, викривання й засудження агресивного російського імперіалізму, але також і боротьба проти національної несвідомості та інших недугів рідного народу.

Державницькою ідеєю пройняті найголовніші твори обох митців. У Маланюка це насамперед його геніальна “Варязька балада” (1925), “Куліш” (1925), цикл “З «Варягів»” (1926), “Сучасникам” (1924), “До портрету Мазепи” (1932), поема “П’ята симфонія” (1954) та ін. Особливо в цьому плані діяла Маланюкова публіцистика, згусток його нервів і безсонних ночей. Вершинними творами цього спрямування були у Багряного, крім його темпераментної, завжди з конкретним прицілом публіцистики, соціальні романи “Тигролови” (1946), “Сад Гетсиманський” (1950), “Огненне коло” (1953), “Людина біжить над прірвою” (1965), а також його п’єси “Морітурі” і “Розгром” (1947), “Генерал” (1943) та ін. З повним правом варто включити сюди також славнозвісну поему Багряного “Гуляйполе” (1943), про яку пізніше Г.Костюк скаже: це був “вислів напружених до краю нервів”, “бриластий уламок доби і душі поета”⁶.

Особливо треба зупинитися на романі “Сад Гетсиманський”, який перший із вельми сугестивною силою розказав про страхіття в сталінських гулагах, чим випередив навіть аналогічні твори Солженіцина (“Один день Івана Денисовича”, “Архіпелаг Гулаг” та ін.). Сила художньої правди впливала в ньому насамперед з автентичності: чимало з переказаного автором довелось йому самому пізнати й вистраждати. Високу оцінку цьому творові дав польський критик Юзеф Лободовський: “Парадоксально, ця книжка, де діються справді несамовиті речі і безперервно поневіряється людська гідність, є по суті одним безперервним хоралом на честь людини і її духовних вартостей. Багряний описує таку страшну дійсність, про яку Кестлерові навіть і не снилося. А все ж таки “Тьма опівдні” є книжкою понурою і гнітючою. Натомість “Сад Гетсиманський” закриваємо — не біймося цього банального вислову — з почуттям духового підсилення. Що страшніші речі діються в книжці, то більшу віру в людину викликають у читача”⁷.

⁵ Дзюба І. Громадянська снага і політична прозорливість (Про публіцистику І.Багряного) // *Багряний І. Публіцистика* / Упоряд. О.Коновал. — К., 1996. — С. 7.

⁶ Костюк Г. Відійшов у безсмертя // *Багряний І. Публіцистика*. — С. 35.

⁷ Kultura. — 1951. — №1.

Оскільки Маланюк вважав, що порятунок поневоленої України насамперед у духовно-моральному переродженні її народу, в подоланні його надмірної чуттєвості, відродженні її державотворчих мазепинських традицій, Багрянний — на вищому ступні національно-визвольного руху — з перших днів своєї еміграції стає політичним трибуном, розвінчувачем облудного радянофільтства на Заході, захисником прав людини й також поневолених Москвою народів. Особливо треба підкреслити його вороже ставлення не тільки до російського більшовизму, який він вважав маскованим агресивним російським імперіалізмом, а й до німецького фашизму. Вирвавшись із сибірської каторги, він у перших днях війни опинився в окупованій німцями Україні. Побачивши грабіжницький характер “визволення”, що незабаром переросло в геноцид українського народу, він включається до революційного підпілля.

У своїй праці про І.Багряного його однопдумець і найближчий співпрацівник Ю.Дивнич (Лавріненко) пише: “Багрянний належав якийсь час до ОУН. Степан Бандера нібито відпустив Багряного на власну волю творити власну партію з емігрантів з УРСР, визнаючи нібито, що ОУН політично не впорається з цим завданням. Якщо це було так, то було слушно. Ні в які бо готові форми не міг уміститися чвертьсторічний досвід України в складі СРСР з двома світовими війнами й двома тоталітаризмами як ряжками і як тлом. Ні форми ОУН, ні форми українського соціалізму чи ундізму не могли вмістити й оформити того нового і виключного у світовій історії політичного досвіду України. Тут мусли сказати своє слово ті, в кого той досвід був вписаний і на серці і на шкірі. Багрянний, щедро обдарований імпульсом чи інстинктом, перший сказав це слово, якщо не вважати статті Аркадія Любченка “Україна живе!”, написаної зразу після втечі з України більшовицького окупанта 1942 р.”⁸.

Для підпілля Багрянний пише листівки, прокламації, малює карикатури окупантів тощо. Пробившись з боївками ОУН у вільний світ, він першою своєю зброєю вважає публіцистику, якою доводиться йому боротися не тільки проти зовнішніх ворогів, а й проти недугів і екстремістських сил власного середовища. Наприкінці війни він, разом із іншими діячами, бере участь у створенні Української Головної Визвольної Ради, метою якої було об’єднати всі національно-визвольні сили для боротьби як проти німців, так і проти більшовиків, підготовуючи так ґрунт для збройної боротьби за визволення України.

Перебуваючи довгий час у Західній Німеччині на статуті політемігранта, Багрянний там розгорнув широку громадсько-політичну й організаційну діяльність. Разом із Г.Костюком, І.Майстренком, Б.Левицьким, С.Підгайним та ін. 1946 р. засновує Українську Революційно-Демократичну Партію (УРДП), якою керував аж до своєї смерті в 1964 р. В основу програмових засад її покладено боротьбу проти войовничого російського більшовизму й створення самостійної української держави з демократичним устроєм.

Трибуною УРДП була газета “Українські вісті” (з 1945 по 1978 р. в Новому Ульмі), ініціатором і першим редактором якої був І.Багрянний. З 1948 р. її редактором став найближчий співпрацівник Багряного Ю.Дивнич-Лавріненко, впорядник знаменитої антології “Розстріляне відродження” (Париж, 1959).

З ініціативи Багряного УРДП стала співзасновником Української Національної Ради, Конгресу української вільної політичної думки і Українського

⁸ Дивнич Ю. Цит. стаття. – С. 2–3.

Демократичного Руху. Діячі УРДП були ініціаторами утворення Об'єднання бувших репресованих українців, Легіону ім. С. Петлюри й Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ), які відіграли визначну роль у консолідації українських національно-визвольних сил у діаспорі.

На противагу до ОУН, яка в своїй програмі надавала першість державно-творчій еліті, УРДП Багряного спиралась на широкі маси українського робітництва, селянства і трудової інтелігенції. Відкидаючи кастовий характер деяких відламків націоналістичного руху, Багряний стверджував, що носієм української національної ідеї є нині не каста, не клас, не якась спеціальна група, а український народ. Справу національного визволення України він – еволюціонувавши від націонал-комунізму Хвильового через певні впливи ОУН – поєднував з ідеями соціал-демократизму.

“Як одне з найважливіших завдань І.Багряний, – як констатує І.Дзюба, – завжди висував: “Об'єднати всю різномовну й різнорідну масу населення України в єдину українську цілість”. Чи не це завдання стоїть сьогодні в нашій державі як першорядне і чи не прислухатися б нам у суперечках навколо мови та національної ідентичності тощо до прозірливих думок Багряного?”⁹ – запитує наприкінці вчений.

Участь Маланюка й Багряного в національно-визвольному русі України, як бачимо, безсумнівна, хоч, звичайно, не однакова. Маланюка, який ще студентом УГА у Подєбрадах був співзасновником Ліги українських націоналістів (1923), ОУН взяла за прапор свого руху; пізніше він відійшов од громадського життя й у другій еміграції поволі еволюціонував до демократизму. Багряний, вистраждавши страхіття сталінських гулагів, з перших днів німецької окупації України включився до підпілля і навіть, втікаючи на Захід, між іншим через Братиславу, не полишав пера. 1944 р. у Братиславі в “Новій Добі” він опублікував памфлет “Вінок сонетів”, створений ще “у партизанці, в Карпатах”¹⁰. Про його активну публіцистичну й політичну діяльність в еміграції ми вже згадували.

Обидвох письменників, хоч вони й стояли на відмінних позиціях – Маланюк більш до права, Багряний – до ліва, – більшовицька критика громила як “буржуазних націоналістів”, добре додаючи в їхній діяльності виразно державницьку позицію.

Для обидвох письменників ідейним джерелом творчості було відродження 20-х рр. у Радянській Україні з Хвильовим на чолі, який, кинувши гасло “Геть від Москви!”, перший став на позиції націонал-комунізму, гостро засудивши колоніальну політику більшовицької Росії супроти України. За ним пішли пізніше Броз Тіто, Ласло Надь, Дубчек і Гомулка. Маланюк і Багряний часто – в тих чи інших ракурсах – зверталися до Хвильового, розвиваючи його погляди на вищий рівень. Обидва митці прогнозували розвиток національно-визвольного руху, не забуваючи при цьому “російської карти”. Ось як щодо цього висловлюється Маланюк: “Тільки після розвалу імперії і подолання московського імперіалізму й колоніалізму, у справді вільній і демократичній національній державі російський народ зможе користатися благами свободи

⁹ Дзюба І. Цит. праця. – С. 7.

¹⁰ Шугай О. Іван Багряний: Роман-дослідження. – К., 1996. – С. 463. Згаданий у цій книжці памфлет І.Багряного не вдалось, на жаль, знайти авторові цієї праці в словацьких періодиках того часу. Можливо, йдеться про поплутані дані.

і буде спроможний подолати свою тяжку історичну спадщину. Шлях до свободи й відновлення гідності людини і для російського народу лежить через зруйнування імперії — через визволення поневолених Москвою народів”¹¹.

До своєї статті “Росія і ми”, вперше опублікованої в його “Українських вістях” (6.XI. 1960), І. Багрянний дав промовний епіграф з М.Хвильового. У висновках статті читаємо: “Росія — це той російський народ, що “там”, що його речником не є ні в якому разі біле російське еміграційне єдинонеделімство. Єдинонеделімство це в імені того народу не має нічого до говорення... Отже Росія — це сучасний російський народ як народ без захланних імперських забавок, без тюремних ключників і без ключів до тюрми народів. Ми — це те нове покоління українського народу, народжене, виросле і сформоване після революції, якому ідея московського вірнопідданства ні в душі, ні в серці. Це мільйони й мільйони людей. Людей. Це покоління, думки і прагнення якого так добре сформулював М.Хвильовий кількома короткими словами: “Росія самостійна держава? Самостійна. Ну, так і ми — самостійна!”. Ці слова варто сьогодні пригадати деяким українським політикам. Відзначаючи певні різниці “в життєвій поставі” Маланюка й Багряного, згаданий на початку нашої праці М.Шлемкевич пише: “Маланюк не посягав на роль політичного провідника; він був і досі є ведений. Багрянний став політичним провідником і визнаним авторитетом порівнюючи численної і дисциплінованої групи ... він обраний головою УНРади. Та це різниці особистої постави в житті, але не в сфері літератури і мистецтва, де їх справжня батьківщина й сила. Там оба є резонаторами настроїв і духа своїх суспільств: Є.Маланюк націоналізму 20-х і 30-х років, І.Багрянний — покоління, що свій український патріотизм переживало в хвильовистському серпанкові, щоб аж у вільному світі влитися туди, куди логічно повинен був влитися той патріотизм: в українське *державництво* (підкр. наше. — М.Н.). У цій сфері і в цьому розумінні вони оба ведені. Настрої й ідеї, що ними наповнені, іноді навіть переповнені їх твори, знайшли першу мову й яскраве оформлення в публіцистиці”¹².

З усім тут сказаним вповні погоджуємось, але те, що обидва письменники були “ведені” — в ширшому плані відкидаємо. Фактор часу, підсумок їхньої діяльності й велике значення Маланюка й Багряного для національно-визвольного руху України ХХ століття засвідчують: вони виростили на лідерів. Маланюк став лідером празької поетичної, націоналістичної в ґрунті школи, Багрянний — лідером української революційної демократії. Лідерів не ведуть, вони самі ведуть. Маланюк і Багрянний вели, були для своїх сучасників програмою, прикладом і дороговказом. Про характер, спрямування і сильний вплив їхньої творчості вже було сказано.

Державотворчо ангажована публіцистика обох письменників є рівноцінна також кількісно. Обидва об’ємних томи Маланюкових “Книг спостережень”, виданих 1962 і 1966 рр. у Торонто, складають разом понад 900 сторінок. Стільки ж приблизно охоплює й “Публіцистика” І.Багряного, упорядкована його другом Олексієм Коновалом, видана в Києві 1996 р. Чимало статей, доповідей, рецензій, заміток тощо Маланюка й Багряного ще залишилися розкиданими по різних еміграційних періодиках і чекають на кращий час

¹¹ Маланюк Є. Книга спостережень... — Т. 2. — С.24–29.

¹² Багрянний І. Цит. праця. — С. 683.

видання. І в цій спадщині напевно знайдеться дещо цікавого для глибшого дослідження не тільки суспільно-культурного життя української еміграції, а й для кращого розуміння життя і спадщини її творців.

Публіцистика Маланюка й Багряного належить до вершинних творів української суспільної думки ХХ ст., чим очевидно збагачує золотий фонд української літератури. Саме ця публіцистика розкривала світові російську імперську політику, говорила правду про окуповану Москвою Україну, яку довгий час на Заході зараховували з легкої руки до Росії, феномен якої баламутив непоінформований Захід і викликав до неї, що була фактично багатонаціональною імперією, боязнь і невиправданий респект. Саме вистраждана, але й ерудована і войовнича публіцистика Маланюка й Багряного поборювала облудне русофільство неінформованих, а деколи й реакційних кіл на Заході й готувала ґрунт для визнання державної України.

м. Братислава (Словацька Республіка)

Оксана Кухар

“...МАРТ І МАРІЯ, І ВЕЧІР”

(“Березіль” Є.Маланюка як поетичний відгук на “Арабески” М.Хвильового)

Буремний початок ХХ ст. став новим витком прояву романтизму. Маємо на увазі не лише естетичну категорію, а філософсько-світоглядні орієнтації та цінності. Вічну суперечку філософів стосовно творця історії можна, на нашу думку, вирішити, сказавши, що вся історія людства творилася романтиками, або пасіонарями (термін Л.Гумільова)¹. Саме вони відіграють вирішальну роль у процесі становлення етнічних та суперетнічних систем. Війни римських імператорів, хрестові походи, завоювання конкістадорів, революційні рухи ХVІІІ–ХХ ст. — ніщо інше як романтичне прагнення змінити світ і себе. Так само протягом віків вибухи пасіонарної енергії народжували героїв, котрі пізніше ставали непотрібними етносу, нації в ситуації *post factum* революційних змін, оскільки, як правило, новонароджена дійсність була далекою від ідеалу, виплеканого ними. Подальше існування пасіонаріїв драматичне — моральна або фізична смерть.

Є.Маланюк і М.Хвильовий — романтики, народжені епохою революційних подій 1917 р. Концептуальною ідеєю життєвої філософії для них була ідея змін. Однаково — чи то зміни соціального, чи національного характеру, для них важливою була сама боротьба. Врешті-решт незалежно від того, на боці кого опинялася перемога, і романтики соціалістичної революції, й герої національно-визвольних змагань поставали перед ідеологічною, духовною, культурною порожнею, але одні на теренах Батьківщини, інших доля закинула в чужі світи.

¹ Див.: Гумилев Л. География этноса в исторический период. — Л., 1990.